

Проф. Антоније-Емил Тахиаос:

## Исихастички-тиховатељски покрет у последњим деценијама XIV века\*

Унутрашње и спољашње прилике у византијском Царству и другим балканским земљама у 14. веку, углавном су нам добро познате. Постепено освајање земаља Царевине и њених балканских суседа од стране Турака претставља најмучнији догађај и у исто време, најстварнији догађај тога доба. Византија и државе које њу окружују налазе се у опадању и у политичком расулу. Па ипак, у таквим приликама настаје један веома чудан парадокс. Уместо да духовни живот Царевине, услед унутрашњих и спољашњих трзавица, гасне, он у свим областима достиже свој врхунац.<sup>1</sup> Овај препород који се највише испољио у исихастичком (тиховатељском) покрету, дубоко се одразио на суседне земље и на далеку Русију.

Оно што нас овде посебно интересује, то је положај исихастичког покрета у последњим деценијама 14. века. Пошто овај покрет тежи да наметне исихазам (тиховање) као званично учење Православља, он никако није равнодушан према политичким збивањима. Зато можемо рећи да је година 1371 од изузетног значаја за исихазам у Србији, због саме чињенице што управо у тој години власт у српској држави преузима кнез Лазар, владар веома побожан, који се искрено бринуо о црквеним и манастирским пословима. И тако, поред Маричке битке (26. септ. 1371)<sup>2</sup>, која означава почетак коначног освајања балканских земаља од стране Турака, година 1371. оглашава и крај славне династије Немањића,<sup>3</sup> као и смрт бугарског цара Јована Александра (17. феб. 1371) и коначно распадање друге бугарске државе.<sup>4</sup> Ни развој политичких догађаја у Византији није мање значајан, две године касније 1373, Андроник Палеолог устаје против

---

\* Из грчког часописа »Κοινωνία« са француског превела Јелисавета Вујковић.

<sup>1</sup> Видети St. Runciman, *The Last Byzantine Renaissance*, Cambridge 1970, Види: Ц. Крестев, „О балканској ренесанси у XIII и XIV веку“, у Актима XII Међународног Византолошког конгреса, III (Београд 1964) 205-211.

<sup>2</sup> Видети, Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд, 1959, 502—503.

<sup>3</sup> О крају династије, видети К. Јиречек, *Историја Срба*. Прва књига до 1537. године. Прево: Ј. Радонић, Београд, 1952. 251-254.

<sup>4</sup> Видети: *Историја Бугарске*. Том први (Издање Историјског института), Софија 1961, стр. 241. и даље.

свога оца цара Јована V. Међутими, *terminus post quem* раздобља које нас овде интересује, може се сматрати не као неки уобичајени датум, већ као датум који стварно означава прекретницу у битним променама.

Као што смо већ напоменули, исихастички покрет имао је свеправославно обележје, што нас упућује да његов прави лик у оној епохи тражимо у одговарајућим географским ширинама. Не треба, међутим, губити из вида чињеницу да су извори са којих се он напаја увек били у Византији. Најбитније савете за духовни живот даје Света Гора,<sup>5</sup> док је црквена политика свих исихаста била одређивана у Цариграду.

У праскозорје осме деценије 14. века византијски исихастички покрет налази се у свом пуном замаху. Прошло је време распри између присталица и противника исихазма, и, пошто је сваки отпор сломљен, црквеним пословима царевине руководе тиховатељи — исихасти.<sup>6</sup> Када је реч о вођењу црквене политике треба нагласити да су исихасти гледали да цариградски патријарашки престо задрже за своје истомишљенике, без обзира на политичке промене у Империји. Овај напор је изгледа имао успеха. Од победе исихазма године 1351 до краја 14. века, патријаршки престо заузимало је 7 патријараха од којих су петорица два пута у свом животу уздизана на патријарашки престо<sup>7</sup>. Од ових седморице патријараха једино Макарије (1376-1379) и 1390-1391), чини се да није припадао исихастичком покрету, док су сви остали припадали том покрету. Макарија је довео на патријарашки престо Андроник IV године 1376., када овај последњи ставља у тамницу свога оца, цара Јована и брата Мануила<sup>8</sup>. И тако у току те три године исихасти немају власт, да би је поново

<sup>5</sup> О тадашњим приликама на Св. Гори видети Г. Острогорски, **Света Гора после Марицке битке**, у Зборнику Филозофског факултета, XII (1970) 277—281.

<sup>6</sup> Кандидати епископата били су обавезни да се изјасне о усвајању исихастичке доктрине. Поред тога, од већ рукоположених епископа тражило се да се одрекну својих анти-сихастичких убеђења. Видети документе MiklošićMülera, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, Vindobonae 1862, I, 501-505, 530, 568, 574, II, 267, 295-296, које је прештампао П. Успенски: **Восток хришћаноскиј**, Афон. Историја Афона. Част III Афона монашескиј Отделение второе. II, **Оправдания истории Афона**. (Посмртно издање од П. А. Сирку) С. — Петербург 1892, 785—797.

<sup>7</sup> Калист I, два пута (1350-1354 и 1355-1363); Филотеј Кокинос, два пута (1354-1355 и 1364-1376); Макарије два пута (1376-1379) и 1390-1391); Нилос 1379-1388); Антоније IV, два пута (1389-1390 и 1391-1397); Калист Кантхопулос (1397) и Матеј I (1397-1410); О овим патријаршким узастопним смењивањима види: Е. Herman, *Absetzung und Abdankung der Patriarchen von Konstantinopel* (381-1453) и 1054-1954, **Црква и Цркве; девет векова болног одвајања између Истока и запада**. I, Chevetogne 1954, 300-301

<sup>8</sup> По казивању руског митрополита Кипријана Филотеј је био смењен да би на његов положај дошао Макарије. Овај мало познат и занемарен извор објавио је Макариј у **Историји руске цркве**. Том V, књига II. С. — Петербург 1886, 192-193. У синодалном томју од месеца августа 1409, који је недавно објавио V Laurent (*Le trisépiscopat du patriarche Matthieu Ier* (1397-1410). **Велики Цариградски процес почетком XV века** у *Revue des études byzantines*, 30 (1972) 138) има једна занимљива информација о положају Андроника Палеолога у Погледу Филотеја. Приликепод којима је Филотеј напустио трон 1376 остале су неразјашњене и траже објашњење.

задобили године 1379, када царска круна прелази на Јована VII. Ово држање црквене власти у рукама исихаста током низа деценија довело је до надмоћи исихазма као званичног учења у духовном животу Византије.<sup>9</sup>

Једном на власти исихасти престају да буду анахорети („отшелници“) који се повлаче из света ради усамљивања у пустињи. Напротив, они развијају веома живу административну делатност. Најчувенији исихастички патријарх је несумњиво Филотеј Кокинос (1353-1355) и (1364-1376)<sup>10</sup>, ученик, блиски пријатељ и биограф великог вође исихазма, Св. Григорија Паламе, Филотеј је одредио основну линију политике исихаста што се тиче односа Цариградске цркве са словенским православним црквама.<sup>11</sup>

Сматра се да исихасти презиру литургички живот у заједници и да су више наклоњени молитвеном усамљивању. Литургичке реформе које је извршио патријарх Филотеј, његово лично интересовање<sup>12</sup> и интересовање других исихастичких аутора за литургички живот, сведочи да се овај покрет не ограничава на монашки живот, већ да он такође обухвата и живот друштва као и верских заједница. Бугарска је прва словенска земља која је доживела утицај исихаста. Године 1331. на византијско-бугарској граници<sup>13</sup> настанио

---

<sup>9</sup> Не треба, међутим, губити из вида готово јединствен, али још увек недовољно објашњен случај Кипарске Цркве, која се противила доктринама исихаста. Видети: М. Jugie, »Palamite (Controverse)«, u Dictionaire de Théologie Catholique, XI, col. 1974; К. Р. Kyrras, Кипарски арх. Јакинтос као анти-паламита у Куприакаі споудаі 25 (1961) 82-122; idem: Кипар и проблем исихазма у XIV веку истом часопису 26 (1962) 21-31.

<sup>10</sup> **Житије** Филотеја објавио је према рукописима из XIX. века Б. Дентакис: **Житије и служба светом Филотеју (Кокину) патријарху Цариградском (1353-1354 и 1364-1376) Богослову** сада први пут издано Editio Princeps Атина 1971 (Исихастикаі каі философи каі мелетаі, № 9) Неки биографски подаци о Филотеју могу се такође наћи у Житију светог Никодима, чији је писац патријарх исихаста. Житије је објавио М. Гедеон, у: Архејон Екклесијастикос исторјас I-1 Constantinople 1911 175-185 Cf. V. Laurent »Philothé Kokkinos«, u: Diction. de Théol. cathol. XII, col. 1448-1509; H. G. Beck Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich, München 1959, 723-726, i S. I. Kourousses филотеос о Коккинос — Θricekeytikn kai Neikn Eγκυκλοπαίδεια XI, 1119, 1126.

<sup>11</sup> Видети: А. — А. Tachiaos, **Утицаји исихазма у црквеној политици у Русији (1328-1406)**, Солун 1962 91-102 (на грчком) где се писац позива нарочито на ову црквену политику патријарха Филотеја.

<sup>12</sup> о значајном литургичком и химнографском делу Филотеја, видети Beck Kirche und theologische Literatur, 726 Laurent, »Kokkinos«, 1507-1508, С. Emerau Hymnographi Byzantini quorum nomine in litteras digessit notvlsisque adornavit« u Echos d' Orient XXII, (1923) 168, Н. Красноселцев, **Материјали за хронопоследованија литургији свјатаго Јована Златоустога**, Казан 1889, 18-19.

<sup>13</sup> о локализацији ове области видети: В. С. Киселков, **Средновековна парорија и Синантовијат манастир, у Зборник в чест на Васил Златарски**, Беофија 1925, 103-118, где је дат преглед претходно изложених мишљења Јиричека и Сирку-а Г. Ајанов, **Стари манастири в Странаца, у Списание на Българскија Археологичски Институт XIII (1939) 253-264; Г. Горов, Местонахождението на средновековната Парориа и Синовитаија манастир у „Исторически преглед, XXVIII, и (1972), 64-75. Цф. Занимљива обавештења о Парорији могу се наћи у тексту који је објавио V. Laurent, **Промашени јуриш златне хорде на византијско Царство (Пролеће-лето 1341) у Revue des études byzantines, XVIII (1960) 145-162).****

се велики учитељ тако-зване умне молитве<sup>14</sup> Григорије Синаит,<sup>15</sup> који је окупио око себе знатан број следбеника међу Бугарима Један од његових најзначајнијих ученика је бугарски монах Теодосије<sup>16</sup>, чији је ученик постао касније будући бугарски патријарх Евтимије. Око 1350. Евтимије ступа у манастир Келифарево чији је оснивач и игу-ман Теодосије, и постаје најистакнутији ученик овог последњег. Године 1363 Теодосије одлази у Цариград ради посете своме сабрату из братства Григорија Синаита, патријарху Калисту, а том приликом с њим је путовао и Евтимије. То је последњи сусрет двају пријатеља, Теодосија и Калиста, уствари Теодосије умире исте године у Цариграду. После смрти свога учитеља, Евтимије напушта престо-ницу Византије и одлази у Св. Гору, где се вежба у тиховању отпри-лике седам година.<sup>17</sup> Вративши се у Трново 1371. т. ј. у саму годину

<sup>14</sup> Видети: Монах Источне Цркве, **Исусова Молитва**, Chevetogne, 1951, и Е. Ј. Ryan: **Призивање Божијег имена у синаитској духовности**, у *Eastern Church Quaterly*, XIV, (1961) 241-249).

<sup>15</sup> Грчки текст Житија Георгија Синаита објавио је Ј. Помјаловскиј, „Жи-тије оца нашег Григорија Синаита, према рукопису Московске Синодалне Императорско Санктпетербурског Универзитета, № 25. Остале грчке рукопи-се који садрже овај текст видети А. Тахиаос, **Српско монаштво Светога Саве и атонска исихастичка традиција**“ Хиландарски зборник I, (1966) 88, 12, Словен-ску верзију овога Житија, која је посебно интересантна, објавио је П. А. Сирку, **Житије Григорија Синаита** састављено Константинополским патриархом Ка-листом. Текст славјанског превода Житија по рукопису XVI века и историј-ски археологическое введение, С. — Петербург 1909.) Памјатници древнеј пи-смености и искуства CLXXII.). Упоредну студију двеју верзија видети А. Јаци-мирскиј, **Из критико-литературних набљудениј над житијем Григорја Синаита**“ у Византискиј Временик XV (1908) 2-3 300-331. Цф. И. Соколов, **Житије иже во свјатих отца нашег Григорија Синаита**, Москва, 1904.

<sup>16</sup> Његово Житије објавио је В. Н. Златарски **Житије и живот преподо-бног отца нашег Феодосија иже в Тарнове постничтвовавшаго, саписано све-тејшим патриархом Константина града кир Каллистом**“, у Сборник за народни умотворенија XX (1904) 1-41. Цф. публикације В. Сл. Киселков, **Св. Теодосиј Тарновскиј** Софија, 1926, идем (исто) **Житието на св. Теодосиј Трновскиј** като исторически паметник, Софија, 1926, исто, **Килифарскијат отшелник Теодосиј** у Бугарска историческа Библиотека I (1956, 151-159.

<sup>17</sup> Најбољи извор обавештења о биографским подацима о Евтимију је похвала коју му је посветио Григорије Цамблук. Видети издање Kalužniacki, *Aus der panegyrischen Literatur der Südslaven* Wien, 1901, 28.60 (текст) и 61.— (забелешке). Дугачак одломак из овог текста објавио је Ј. Иванов, **Старо-бал-гарские разкази**, Софија 1935, 216-222, и од А. Ангелова и М. Генов-а **Стара бол-гарска литература (IXVIII в.) в примери, преводи и библиографија** Софија 1928 513-524: цф. Б. Ст. Ангелов, **„Неизвестен препис на Похвално слово за патриарх Евтимиј од Григориј Цамблук“**, у „Език и литература XXIV (1969) № 6, 57-60. О књижевној вредности овога текста видети К. Мечев, **кам талкуването на два вапроса из историјана на старобалгарската литература**“, в **Староболгар-ска литератураИзделование и материали**, I (Софија 1971 (201-208). Од обимне литературе посвећене Евтимију треба споменути Ст. Цанкова, **Патријарх Ев-тимије**, Софија, 1906, Цхр. Попов, **Евтимиј последен Тарновски и Трапезишки патријарх**, Пловдив 1901; В. Сл. Киселков, **Патриарх Евтимиј**, Софија, 1938; исто, **„Патријарх Евтимиј“**, у **Болгарска Истор. Библиот.** 2 (1929)) III, 142-177; К. Радченко, **Религиозное и литературное движение в Болгарии в эпоху перед турецким завоеванием**, Киев, 1898, 243-253; П. Сирку: **К истории исправления книг в Болгарии в XIV. веке** I. 1. Время и жизнь патриарха Евтимија Тернов-ского, С. — Петербург 1899, 551-600, и П. Динеков, **„Евтимије Тарновскиј“**, в: **Историја на болгарската литература** (Издање Бугарске Академије Наука) I, Софија 1962 285-306.

Маричке битке и смрти цара Јована Александра, он се настањује у манастиру Свете Троице, одакле четири године касније, 1375. бива позван да наследи бугарског патријарха Јоаникија. Тако се на патријарашком престолу бугарске устоличио велики исихаста, најблиставија личност православног и словенског света у 14. веку. Евтимије је био последњи патријарх Другог бугарског царства. Године 1393 Турци улазе у Трново и после неколико месеци шаљу га у изгнанство. У ствари те године приметно се сваки траг о њему.<sup>18</sup>

Евтимије је био велики писац, можда највећи словенски писац у 14. веку. Његово књижевно дело, које сачињавају житија и похвале светитељима, посланице и богослужбени састави, носи обележје књижевних дела исихастичких писаца Византије.<sup>19</sup> Хагиографски текстови постају омиљени и патријарх Филотеј Коккинос подржава један правац који настаје у Византији тога доба, а који тежи да хагиографски текстови буду очишћени од сваког нездравог мистицизма или легенде, уводећи тако неку врсту трезвене цензуре.<sup>20</sup> Највећи део хагиографских текстова XIV века писан је под утицајем исихастичког покрета. Ови текстови више пружају унутарњу и мистичку визију, него начела за практични живот. То је уосталом исти онај дух којим је прожето књижевно дело Евтимија,<sup>21</sup> који иначе иде стопама литургијске реформе патријарха Филотеја. Одлучност овог исихасте када је у питању његова реформатска делатност огледа се у чињеници што се одважио да изврши реформу бугарског правописа.<sup>22</sup> Мислимо да ова језикословна делатност, коју развија тај исихаста - великодостојник, није случајна, напротив, њу треба приписати прогресивној струји која је покретала исихастички покрет.

Круг истакнутих исихаста у Бугарској тога доба употпуњују две друге личности: Евтимијев пријатељ, монах Кипријан и митрополит Видински Јоасаф. Григорије Цамблук, будући митрополит кијевски, иначе веома активан великодостојник и исто тако плодан

<sup>18</sup> Према једном запису на надгробном споменику у манастиру Бачково који је, како је доказано, дело једног игумана манастира са почетка XIX века. Година 1406 обележена је као година смрти Евтимија. Видети Цанков, **Патријарх Евтимије**, 45-47 цф. В. Чапликов Гроб „Евтимија Трновског“ у: *Echos d' Orient*, IX. (1906) 292-298 i Кр Мијатев, „Монастират на в. Богородица Петричка при Бачково,“ у: **Балгарка Истор, Библиот. В.** (1952-1933) I, 69-75.

<sup>19</sup> Литургијска дела Евтимија објавио је Сирку, **К истории исправленија книг в Болгарии у XIV веке** I. 2. Литургијеские труды патријарха Евтимија Трновског С. Петербург 1890. У издању Е. Калужницког објављен је целокупан књижевни опус Евтимија под насловом *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius*. (Дело 1375-1393) Виен, 1901.

<sup>20</sup> Видети: Е. Kourilas i F. Halkin, „Dva života S. Maksima Kapsokalybe svetogorskog pustinjaka (XIV v.)“, u: *Analecta Bollandiana*, LIV (1936) 58, 64. Cf. P. Ioannou, „Vie de S. Germain l' Hagiorite“ написао његов савременик патријарх Филотеј Цариградски, у истом зборнику, LXX (1952) 41.

<sup>21</sup> Вл. Качановскиј, „К вопросу о литературной деятельности болгарского патриарха Евфимија,“ у часопису *Христианское чтение*, 1882, II, 216-265; идем Новија даннија дља изученија литературној дејателности болгарског Трновског патриарха Евфимија, у истом часопису, 1888, I, 470-497; В. Сл. Киселков „Житие на св. Параскева от патриарх Евтимиј“, у Балг, Истор. Библиот. 3 (1930) I, 190-217 Ц. Вранска, „Стилни похвали на патриарх Евтимиј“, у: **Сборник на Балгарската Академија на Науките**, XXXVII (1942), и Е. Турдеану, *Бугарска књижевност и њено ширење у румунским областима*, Париз 1947, (67-139).



писац, изгледа, да је такође припадао истом покрету.<sup>23</sup> Цамблака, међутим, упркос његовим присним односима са Евтимијем и Кипријаном, за ове последње везивале су, изгледа, више родољубива осећања, него исихастичка убеђења. Уосталом, неки његови ставови као Кијевског митрополита, више говоре у прилог да њему нису била блиска начела црквене политике којима су били задојени византијски или словенски исихасти<sup>24</sup>. Другчије стоје ствари када је реч о другој двојци, Кипријану и Јоасафу. Први, пореклом из Трнова и духовни син Теодосија, постаје блиски пријатељ патријарха Филотеја, који га уводи у службу Цариградске патријаршије у тренутку када патријарх остварује свој програм да у црквену јерархију Русије постави исихасте. И тако ће Кипријан касније постати митрополит кијевски.<sup>25</sup> Осим тога што је Кипријан био Теодосијев ученик у исто време кад и Евтимије, ове блиске везе са патријархом Бу-

---

<sup>22</sup> Константин Костенецки, звани Философ, помиње ову реформу у своме спису **О писменах**. Видети Јагић **Разсудженија јужнославјанској и русској старини о церковно-славјанском јазике**, у: **Исследованија по русском јазыку**. И. С. Петербург 1895-, 102-103.

<sup>23</sup> Видети студију А. И. Јацимирски Григориј Цамблак, **Очерк его жизни, администраивној и книжној дејателности**. С. — Петербург 1904, Цф. Е. Турдеану-а поводом овога дела. Григорије Цамблак: **Лажни аргументи једне биографије**, у: *Revue des études slaves* XXII. (1946) 46-81.

<sup>24</sup> Овде се пре свега мисли на његов конфликт са митрополитом Русије Фотијем, јер је овај последњи, према свим претпоставкама, припадао исихастичком покрету. Видети односне документе А. С. Павлова, **Памјатники древно русског каноническог права** И. С. — Петербург 1880, цол. 307-360. (Русскаја историческаја библиотека VI.) и у **Летопис зањати Археографическој Комиссии**, 1864, III, Приложенија 26-28, Цф. Јацимирскиј, Григориј Цамлак, 168-182,

<sup>25</sup> У цариградским црквеним круговима, Кипријан је сматран за (био познат као присни калуђер патријарха Филотеја (*Miklosic-Müller Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, II, 118) што по свој прилици одговара функцији **Синкелла** Видети Тахиаос, „**исихастикаі епідрасеіс** 69—72, 78—79, 91—102. Најзначајнији извор за биографске податке Кипријана пружа једна похвала коју му је посветио Григорије Цамблак. Овај текст објавио је архимандрит Леонид, „Надгробное слово Григорија Цамблака русијскому архиепискоју Кипријану у „**Чтенија в Императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете**, I, (1872), 25-32. Овај документ поновво је издао В. Ст Ангелов, **Из старата балгарска, руска и сарбска литература**, Софија 1958, 180-190 Цф. J. Holthusen, **Neues zur Erklärung des Nadgrobnoe slovo von Grigorij Camblak auf den Moskauer Metropolit Kiprian**, u *Slavistische Studien zum VI. Internationalen Slavistenkongress in Prag* 1968, München 1968, 372-382, i К. Мечев, „похвалното слово за Киприан от Григориј Цамлак“, у **Литературна мисал** 10 № 2, (1966) 121-131. Кратко житије Кипријана објавио је Б. Ст. Ангелов, **Оп. цит.** 177-179. према једном руском рукопису из XVІІ. века. Кипријаново житије (биографија) налази се у **Атонском патерику** или **житијама светих**, на свјатој Афонској горе просијавших II (7. изд), Москва 1879, 19-177, Цф. А. В. Горскиј, „Св. Кипријан митрополит Кијевокиј и всеја Руси“, у **Прибавленија к изданију творенниј свјатих отцев** VI (1848) 295-369, Архимандрит Леонид, „Кипријан до восшествија на Московскују митрополију“, у „**Чтенија Московского Университета** II-1 (1867), 11-32, И. Д. Мансветов, „О трудах митрополита Кипријана по части богослуженија“, у **Прибавленија** I (1882), 152-205. II, 413-495 и III, 71-175 Н. Н. Глубоковский, „Св. Кипријан митрополит всеја России как писател“, у **Чтения**, II (1892), 358-424; идем „Св. Кипријан, митрополит Киевскиј“, у **Православнаја богословскаја енциклопедија**, X, 41-59; X. Ст. Киселков, „Митрополит Кипријан“, у „**Просвета**“, II (Софија 1937) 763-774; идем; **Проуки и очерти** 213-230; Тахиаос **Епідрасеіс** тоу **Исихасмоу** 60-152, и Л. А. Димитриев, „Рол и значение митрополита Кипријана в истории древнеруској литературы (к рус-

гарске познате су нам такође из једног Евтимијевог писма упућеног Кипријану. У овом писму у којем су третирана питања литургичког и канонског карактера, огледа се широко знање и богато духовно искуство свога аутора.<sup>20</sup> Други великодостојник Бугарске тог доба је како рекосмо, митрополит Видински Јоасаф.<sup>21</sup> Познато је да је године 1381 Јован Страцимир одвојио Цркву Видинску из јурисдикције Патријаршије Трновске и ставио ју је под јурисдикцију Цариградске цркве.<sup>22</sup> Ово одвајање није утицало на бугарски исихастички покрет. Уствари, Јоасаф остаје веома привржен Евтимију, оданошћу духовног сина.<sup>23</sup> У 1392 години видимо да цариградски патријарх-исихаста Антоније уздиже на владичански престо Видински Јоасафа<sup>24</sup>, који, мада мањи од Евтимија, има с њиме ипак доста заједничких црта у књижевној делатности.

Познато је да су, за живота Теодосија,<sup>25</sup> читаве главе из грчког Синодика Православља, у којима су третирана питања богословског учења Григорија Паламе као званичног учења Православне цркве, пренесене у бугарски Синодик. Евтимију треба приписати додавање завршних глава у бугарском Синодику као и његово ширење у Бугарској<sup>26</sup>

Исихизам је у то време готово једини извор духовног живота у бугарској држави,<sup>27</sup> која се иначе налази у потпуном опадању, ус-

ско-болгарским литературним свјазам XIV-XV вв.)", у **Русскаја литература XI—XVII веков среди славјанских литератур** (Труди отдела древнерусској литературы XIX, 1963 215-254.

<sup>26</sup> Ово писмо објавио је Качанавски, „К вопросу о литературној деятельности," 240-248. Цф. Турдеану, **Бугарска књижевност**, 115-119.

<sup>27</sup> В. Ст. Киселков, **Митрополит Јоасаф Бдински и словото му за св. Филотеја**, у Балг. Истор. Библ. 4, I. (1931) 169-106.

<sup>28</sup> Видети И. Снегаров, **Кратка историја на савременните Православни Царкви (Балгарска, Руска и Србска)**, I, Софија, 1946, 48.

<sup>29</sup> Цф. Турдеану, **Бугарска књижевност**, 141.

<sup>30</sup> Видети: Miklosich-Müller, Acta, II, 161.

<sup>31</sup> Тахиаос, **Епідрасеис тоу Исихазму**, 144-146.

<sup>32</sup> Турдеану **Бугарска књижевност**, 143.

<sup>33</sup> О византијско-бугарским односима тога доба ио процвату бугарске књижевности у оквиру исихастичког покрета видети, Г. А. Иљинскии, **Значение Афона в истории славјанској писмености**, у „Журнал министерства народного просвешћенија, № 11 (1908) 1-41 I, Дујчев „Словени и Византија", у *Etudes Historiques*, I (Софија 1960) 31-71; идем „Византијско наслеђе у словена", иста збирка, II (1965) 131—147; идем *Colla borazione fra artist i Bzantini e Bulgari nel secolo XIV* у зборнику чланака писца *Medioevo bizantino-slavo*, I. (Roma 1965) 455-465; идем, „Центру византијско-славјанског общениа i сотрудничества", у **Труди отдела древнерускои литературы XIX** (1963) 107-129; Вл. Мошин, О периодизацији русско-јужнославских лиературних свјазеиј X-XV вв." у истој збирци, иста свеска, стр. 85-106, Д. Ангелов, **Кам историјата на религиозно филоската мисал в средновековна Булгарија-Исихазам и Варлаамитсво**, у **Известија на Балгаркто Историческо Дружество XXV** (1967) 73-92. О бројним текстовим који су обрађивани у бгарским исихастичким круговима XIV века видети: Кл. Иванова, „Зографскијат сборник, паметник от краја на XIV век", у **Известија на институт за Балгарски Език XVII** (1969) 105-147; Кл. Иванова, **Констатинова, Њакои моменти на болгаро-византијске литературни варзки през XIV. в. (Исихазмот и неговото проникване в Балгарија**", у зборнику чланака под насловом **Староболгарска литература I** (1971) 209-242 Е Кочева. „Александријско Попгерасимово писмо в балгарски ракописи от вората половина на XIV в. у истом зборнику 369-401, и З. Јуфу, „За десеттомната колекција **Студион** (Из архива на руманскија изследвач Јон Јуфу)", у **Студија балканика II** (Софија) 1970, 299-342.

лед њеног распарчавања. Друга генерација бугарских исихаста XIV века, чији су најистакнутији представници Евтимије и Кипријан, не задовољава се анахоретским видом исихазма, којим се бавио Теодосије, него се посвећује и црквеној администрацији што има за последицу озваничење исихазма у Бугарској цркви.

Ширење исихастичког покрета у Србији није било мање значајно него оно у Бугарској. Долазак на власт кнеза Лазара (1371-1389) пада у доба политичке слабости, јер Србија није више велика сила као што је некада била, међутим са духовне тачке гледишта овај догађај могао би се сматрати као почетак једне краткотрајне али ипак веома значајне обнове. Српски кнез, човек племенит и дубоко побожан, имао је и сам духовна интересовања.<sup>34</sup> Већ смо раније приметили да су западни утицаји у то време били у опадању, док су православна и конзервативна иструјања у порасту.<sup>35</sup> Ова појава огледа се у чњеници да је за време Кнеза Лазара исихизам у Србији доживео велики процват. Штавише, могло би се рећи да се Србија управо тада упознаје са овим покретом<sup>36</sup>. Из Житија Григорија Синаита са знајемо доста магловито да је овај велики учитељ исихастичке духовности учио такође и Србе,<sup>37</sup> али ни један српски извор не јемчи веродостојност ове информације. Међутим можемо са сигурношћу тврди да читав исихастички утицај, који је засведочен у Србији пре епохе кнеза Лазара, настаје из додира ове земље са Синајским манастиром, манастиром Хиландаром и другим светогорским манастирима који су тада били настањени Србима.<sup>38</sup> Монаси који долазе директно из братства Григорија Синаита, појављују се у Србији први пут за време кнеза Лазара, а то су Бугарин Ромило и његов ученик Грк, Григорије. Ромило који је био ученик Григорија Синаита, долази у Србију после 1375. године и настањује се у манастиру Раваници.<sup>39</sup>

<sup>34</sup> Текстове са подацима о кнезу објавио је И. Руварац. „Повесна слова о кнезу Лазару, деспоту Стефану Бранковићу и кнезу Стефану Штиљановићу, у *Летопису матице Српске*, 117 (1874) 108-116 Б. Ст. Ангелов: Из старата. литература, 108-112; Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Сремски Карловци 1927, 63-99; Б. Сп. Радојичић, „Похвала кнеза Лазара са стиховима“, у *Историјски часопис* V (1955) 241-254; идем, *Антологија старе српске књижевности*, Београд, 1960, 119-122; идем *Творци и дела старе српске књижевности* Титоград 1963, 137-169. Биографски подаци о кнезу Лазару налазе се углавном у студији Б. Трифуновића, *Српски средњовековни списи о кнезу Лазару и Косовском боју*, Крушевац 1968.

<sup>35</sup> Видети В. Марковић, *Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији*, Ср. Карловски, 1920, 128.

<sup>36</sup> О исихазму у Србији пре XIV. века видети М. Vasić: *L' hesychasme dans l'eglise et l'art des Serbes du moyen age u L'art byzantin chez les Slaves. Les Balkans*, Прва збирка посвећена у спомен Теодора Успенског (Париз 1930) 110—123, и А. Е. Тахиаос „Српско монаштво св. Саве и атонска исихастичка традиција“ у *Хиландарском зборнику* I (Београд 1969) 83—89.

<sup>37</sup> Помјаловскиј Житије... Григорија Синаита, 30.

<sup>38</sup> Видети В. Розанов, „Синајци в Србии в XIV веке“, у *Byzantinoslavica* I (1929) 16-20; Цф. Б. Сп. Радојичић, „Јаков Серски, књигољубац и песник српски XIV века“, у *Летопису Матице Српске*, № 390 (1960) 327-332; Г. Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, Београд, 1965, 104-110.

<sup>39</sup> Житије Ромила, објавио Сирку: „Монаха Григорија житије преподобног Ромила“. у *Памјатници древнеј писмености и искуства*, CXXXVI (1900) XXXIII-54 И. Дујчев открио је један грчки одломак из житија св. Ромила под насловом „Један грчки одломак из житија св. Ромила“ у *Byzantinoslavica* 7



Његов ученик и биограф Григорије, следујући пример свога учитеља, долази такође у Србију, где му кнез Лазар додељује манастир Горњак.<sup>40</sup> Сам кнез живи окружен дубоко побожном и Православљу веома оданом породицом. Он воли манастире и обилно их дарива материјалним добрима што њиховим житељима омогућава да живе у сазерцању без овоземаљских брига.<sup>41</sup>

Када говоримо о исихазму у Србији за време кнеза Лазара ми не заборављамо полет који је овај покрет доживео међу српским монасима у Св. Гори,<sup>42</sup> а међу којима је најчувенији Исаија.<sup>43</sup> Светогорски Срби исихасти веома су блиски извору овог покрета и налазе се у непосредном додиру са његовим грчким претставницима. Тада овде налазимо читаву једну плејаду преподобних монаха, чија молитвеност у Хиландару означава једну славну епоху. На челу српских светогорских монаха налази се знаменити Исаија, који ужива велики углед како у словенским тако и у грчким круговима. Почаствован је пријатељством самог патријарха Филотеја и важи као претставник српских светогораца.

Ми се овде нећемо задржавати на појединостима питања о укидању раскола 1375. године између Цариградске и Српске цркве, раскола који је трајао више од двадесет година.<sup>44</sup> Оно што нас у вези с тим интересује то је улога коју су исихасти одиграли у том расплету. Било да су иницијативе, које је у том циљу предузимао Исаија, долазиле из политичких побуда или пак из црквене ревности српског монаха, као што тврде српски извори,<sup>45</sup> није важно, оно што је важније, то је чињеница да је идеологија исихаста послужила као

---

(1934-1938) 124-127; и идем, „Житије св. Ромила према грчком рукопису“, у *Studia historico-philologica Serdicensia* 2 (1940) 88-92; Најзад целокупан текст грчког житија објавио је Халкин, Један пустињак Балкана у XIV веку“, Необјављено грчко Житије св. Ромила“, у *Byzantion*, XXXI (1961) 111-147. Ради поређења грчког текста са словенским (тексом) видети П. Девос, „Словенска верзија Житија св. Ромила“, ибид. 149-187. Видети такође В. Ст. Киселков, „Св. Ромил Видински“ у *Духовна култура*, XL (1929) 250-260, и К. Мечев, „Личността на писатеља. Кам на изобразителнија стил в Житието на Ромил от монах Григориј“, у *Литераурна мисал* № 2 (1972) 76-92.

<sup>40</sup> О појединостима видети Б. Сп. Радојичић, „Григорије из Горњака“, у *Историски часопис* III (1952) 85-106.

<sup>41</sup> Видети: Марковић, *Православно монаштво*, 125-131

<sup>42</sup> Видети: Б. Трифуновић, „Житије светог патријарха Јефрема“ од епископа Марка, *Београдски Универзитет, Анали филолошког факултета* 7 (64-74) Цф. Б. Сп. Радојичић, Феудална породица Багаш из Врања (XIV и почетка XV. века“, у *Врањском гласнику* I (1965) 19-23,

<sup>43</sup> О животопису Исаије видети Н. Дучић, „Старине Хиландарске. В. животопис старца Исаије, који је живео у XIV веку“ у *Гласнику српског ученог друштва* 55 (1884) 63-77; Б. Ст. Ангелов, из старата... литература, II, Софија 1967 148-161, Ј. Иванов: Балгарски старини и Македонија, Софија, 1931, 225-227; идем Староболгарски разкази, 53-54; Афонскиј патерик, II, 467-478; Вл. Мошин, „Житије старца Исаии, игумана русског манастира на Афоне“, у *Сборник Русског Археологического Общества в Југославии* III (1940) 125-167; Киселков, Проуки и очерти, 160-171 и М. А. Пурковић, »Der Vater des Starez Isaias«, у *Byzantinische Zeitschrift* XLIV (1951) 461-462.

<sup>44</sup> Видети: В. Мошин, „Св. Патријарх Калист и Српска црква“ у *Гласнику Српске православне цркве* XXVII (1946) 192, М. Spinka A History of Christianity in the Balkans Chicago 1937, 142-151; Д. Слијепчевић: Историја Српске Православне Цркве I Минхен, 1969, 172-189.

<sup>45</sup> Дучић: Старине Хиландарске“, 75.

чврста основа за споразум између кнеза Лазара и патријарха Филотеја, који су схватили да је оно што је зближавало две Цркве било много јаче од онога што их је раздвајало. Посебну пажњу заслужује чињеница да преговоре око укидања раскола воде готово искључиво исихасти<sup>46</sup>, на челу са Исаијом. Међу пратиоцима Исаије на његовом путу у Цариград налази се и монах исихаста, Никодим, пореклом Грк, будући игуман манастира Тисмана у Влашкој. Срећан исход ове црквене и у исто време дипломатске мисије није друго до успех и победа исихаста, који постају све више уједињени, мада припадају разним помесним црквама и разним нацијама.

На књижевном пољу монах Исаија учинио је крупан корак и сматрам да је од основног значаја за културну историју Словена; он је превео на словенски дела Псеудо-Дионисија Ареопагита<sup>47</sup>. То је велики догађај у историји књижевности Словена. Већ смо раније нагласили да су Словени у Средњем веку више преводили дела дрвених црквених отаца, него савремене византијске писце.<sup>48</sup> То се углавном објашњава потребом да се словени обогате истом духовном традицијом коју су имали Грци у тренутку христијанизације Словена. Због тога се упознавање Словена са тананим богословским и философским питањима одвијало нешто мало успореним ритмом. Зато је Исаијин превод од двоструког значаја: с једне стране тај превод сведочи о високом дometу теоретских сазнања у Срба, а с друге стране, он отвара пут ка брзом продирању српске богословске и философске мисли.<sup>49</sup> Да је тај утицај постигнут види се и по томе што је словенски превод, тако тешко разумљивих дела Григорија Паламе извршен први пут у српским исихастичким круговима тога доба.<sup>50</sup>

<sup>46</sup> Трифуновић: „Житије светог патријарха Јефрема”, 70-71; Архиепископ Данило, Животи краљева и архиепископа Српских. Превео Л. Мирковић, Београд 1935, 290-291, и Miklošnc-Müller Acta Patriarchatus Constantinopolitani, I, 553-555, 560-564.

<sup>47</sup> Нема никаквесумње да је наш Исаија преводилац Ареопагита. Ово је непобитно доказао Мошин у Житију старца Исаије, 154-158. С. Смирнов **Сербские свјатие в русских рукописях** - сачинио је списак рукописа који садрже овај превод Исаије у Јубиларниј Сборник Русского Археологического Общества в Југославији (Београд 1936) 224; Цф. И. Дујчев, „Византија и византискаја литература в посланијах Ивана Грозного”, у Трудн отдела древнерусској литератури, XV (1958) 175-176; М Стојанов Цхр. Кодов, Опис на славјанските рукописи в Софијската Народна Библиотека, III, Софија, 1964, 216-221, и Хр. Кодов, Опис на славјанските на Балгарската Академија на науките, Софија, 1969, 180.

<sup>48</sup> Ово тврди И. П. Еремнн у чланку „О византијском влијанију в болгарској и древнерусској литературах IX-XII вв.”, у Зборнику писца објављеном под насловом: **Литература древнеј Руси** (Москва Ленинград 1966) 9-17.

<sup>49</sup> О византијском утицају на српску културу и књижевност XIV века и значају Св. Горе у овом утицају видети Т. Ј. Бурковић, **Хиландар у доба Немањића**, Београд 1925; Вл Мошин, „О периодизацији јужно-славјанских литературних свјазеи”, 85-96; И. Дујчев, „Центру византијско-славјанског обшћења и сотрудничества’ у Трудн отдела древне-русскои литератури, XIX (1963) 121-128 (са обимном библиографијом); идем, „Света Гора и словени у оредњем веку”, u Le millénaire du Mont Athos, 963-1963. Etudes et Melanges, II (Venezia — Chevetogne 1963) 137-143, и Б. Сп. Радојичић, „Јужнословенске руске културне везе од почетка XVIII (1965) 279-286.

<sup>50</sup> Видети Штављанин-Ђорђевић, „Стари ћирилски рукописи Народне Библиотеке у Београду, у Библиотекар-у бр. 5 (1968) 414. Цф. А. Попов, Историколитаратурниј обзор древне русских полемических сочинении против Латињан Москва 1875, 302-314.

Уосталом, Палама је поштован као светитељ у српским круговима још и пре његове званичне канонизације од стране Цариградске Цркве.<sup>51</sup> Дакле превод дела Псеудо-Ареопагита био је само неопходан увод у студију о делу великог учитеља исихасте, Паламе. И тако, могли бисмо рећи да је Србија једина словенска земља која је стварно усвојила учење исихаста, и то не само као догмат наметнут од стране црквене власти, већ и као богословски систем који је проткан истанчаним богословским и философским појмовима.

Споменули смо већ монаха Никодима<sup>52</sup> који је био грчког порекла и који је пратио Исаију на његовом дипломатском путовању у Цариград ради укидања црквеног раскола између Грка и Срба. То је исти онај Никодим<sup>53</sup> који касније долази у Влашку да би се најпре настанио у манастиру Водици, а затим у манастиру Тисману, и постао игуман овог последњег и оснивач неколицине других манастира. Овде у Влашкој, Никодим развија широку монашку делатност надахнут учењем исихаста. Познато је, уосталом, да се Никодим дописивао са бугарским патријархом Евтимијем,<sup>54</sup> као и Грк митрополит Влашке, Антим Критопулос<sup>55</sup>. Антима који је претходно био светогорски монах, уздигао је на владичански престо Влашке, Цариградски патријарх Филотеј. Дакле, исихазам, као идеологија, стиже у Румунију у то доба и у личности Никодима налази свог најмеродавнијег представника.<sup>56</sup>

Исихазам се шири према северу и не продире само у Румунске области, него се шири још даље. Прве половине XIV века јавља се у Русији тај исихастички и мистички покрет. Његов зачетник је игуман манастира Св. Тројице поред Москве, Сергије Радонешки. Руска црква заузела је благонаклон став према про-исихастичким одлукама сабора из године 1351. Византијски историчар Никифор Григорас, који је био огорчени противник исихаста, пружа нам лажно обавештење према којем Кијевски митрополит, Теогност, као да је одбацио одлуке тог Сабора. На другом месту<sup>57</sup> указали смо да

<sup>51</sup> Видети: I. Meyendorff, Увод у студију о Григорију Палами, Париз, 1959, 334.

<sup>52</sup> О националном пореклу Никодима цф. Б. Сп. Радојичић, Булгаралбанитовлахос и „Сербалбанитобулгаровласох“, две етнографске карактеристике европског југоистока XIV. века, *Nicodim de Tismana i Grigoriје Camblak*, u *Romanoslavica XIII* (1966) 77-79.

<sup>53</sup> Видети: Arhim Ruvarac, »Pop Nicodim, der erste Klöstergründer in der Walachei 1406«, u *Archiv für slavsche Philologie XI* (1888) 354-366; i Lazarescu, »Nicodim de la Tismana si rolul sau in cultura veche romaneasca I (pina in 1385)«, u *Romanoslavica XI* (1965) 237-282; E. Турдеану. „Први религиозни писци у Влашкој: игуман Никодим Тисмански и монах Филотеј у *Revue des études roumaines II* (1954) 116-136, идем Бугарска књижевност у XIV веку, 122-127 N. Iorga, *Istoria Bisericii romanesti*, I, Bucuresti 1929, 50-56; G. I. Moisescu-St. Lupsa-A. Filipascu, *Istoria Bisericii romine*, I, Bucuresti, 1957, 200-214; N. Iorga *Istoria literaturii romanesti*, I, Bucuresti 1925, 93-96; E. Popescu, *Literatura slava din principatele romane in veacul al XV lea*, Bucuresti, 1939, 29-31.

<sup>54</sup> Два писма Евтимија упућена Никодиму објавио је *Kalužniacki Werke des Patriachen*, 205, 224.

<sup>55</sup> *Kalužniacki, Werke*, 240-251.

<sup>56</sup> О односима румунских области са светогорским манастирима у XIV веку видети G. Ciogan, *Схесеис* 1938, 43, 92-95, 124, 141-142, 227-254.

<sup>57</sup> Тахиаос: *Епідрасеис ту Исихазму* 17-29.

Теогност не само да није био противник исихаста, него, напротив, био је у веома добрим односима са царем Јованом Кантакузином и патријархом исихастом, Исидором. Док је Теогност усклађивао Руску цркву са догматом Цариградске цркве, Сергије Радонешки (1314-1392)<sup>58</sup> је већ у пракси знао исихазам као унутарњи и мистички доживљај исто колико и исихасти Византије, Србије и Бугарске.

Сергијеви велики аскетски подвизи не остају незапажени међу византијским исихастима. Сергије постаје њихов „двојник“ у Русији, а патријарх Филотеј и Калист саветују га како да боље организује општежитије у своме манастиру.<sup>59</sup>

Наследник Теогноста (1328-1353) био је руски јеромонах Алексије (1354-1378). Патријарх Филотеј је настојао да га одушеви идејама исихастичког покрета, али изгледа да митрополит Русије није оправдао патријархова очекивања. И тако, Алексије показује више склоности и интересовања за национална питања Московске кнежевине него за међународну широкогрудост исихаста. Филотеј је схватио да не треба више да рачуна на Алексија и изналази повод да би послао у Русију свога блиског пријатеља, Бугарина Кипријана, кога је одредио да наследи митрополита Алексија. Кипријан је само уз највеће тешкоће извршио своју мисију, јер је отпор Алексија и Московског великог кнеза, не без разлога, био веома снажан. У тешким часовима које Кипријан доживљава у Русији, када је и његов живот у опасности, бугарски исихаста налази ослонац у светим монасима Сергију Радонешком,<sup>60</sup> и Атанасију Висоцком<sup>61</sup>, с којима дели исту идеологију и духовност. После Алексијеве смрти, када Кипријан постаје митрополит Русије (1378-1406), исихастичко учење постаје зва-

---

<sup>58</sup> О обимној библиографији о Сергију видети углавном биографске податке од Н. С. Тихонраова, **Древнија житија преподобного Сергима Радонежскога**, I-II, Москва 1892 (поново објавио Müller под насловом *Die Legende des heiligen Sergij von Radonež*, München 1967, уз занимљив увод, стр. V — XLII Цф. Е. Голубинскиј, **Преподобниј Сергиј Радонежскиј и созданнаја им Тројцакаја Лавра**, Сергијевскиј Посад 1892; Б. Зајцев, **Преп. Сергиј Радонежскиј**, Парис, 1925, П. Ковалевски, **Свети Сергије и руска духовност**, Париз, 1958, В. Кључевскиј, „Значение преп. Сергија Радонежского дѣла русскаго народа и монашества“, у **„Богословскиј вестник**, 1892 (новембра) 190-204; В. Никонов, „У истоков обители преп. Сергия“ у **Журнал Московской Патриархии**, № 4 (1954) 3545 j G. F. Fedotov, *The Russian Religious Mind*, vol. II. *The Middle Ages*, Cambridge Mass. 1966, 195-229.

<sup>59</sup> Видети писма Филотеја и Калиста упућена Сергију: код Тихонранова **Древнија житија**, 44-45, и Павлов, **Памјатники древне-русскаго канонического права**, 187-190. Неке појединости у погледу односа Сергија са Цариградским патријарсима разматране су у публикацијама о. А. Белеброва, „Посолство Константинополско Филотеја к Сергију Радонежскому“, у **Сообщѣнија Загорско-го государственного историч. худ. Музеја заповедника** 2 (1958) 12-18, и Тахиаос, **Епидрасеис ту исихазму** 47-55.

<sup>60</sup> Писма која је Кипријан упутио Сергију објављена су анонимно: „Памјатники дрвне-русскаго духовној писменности. Посланија всероссијско-го митрополита Киприана доселе еше не изданија“, **Православни собеседник** II (1860) 7-106

<sup>61</sup> Кипријаново писмо упућено Атанасију, веома значајно по својој садржини, објавио је Павлов, **Памјатники**, 243-256, О Атанасију видети Голубинскиј **Историја русскои Церкви**, II, 1 Москва 1900, 253 В. Кључевскиј, **Древне-рускија житија свјатих как историческиј источник**, Москва, 171, 563-56, и Филарет, **Обзир русској духовној литератури**, И, С. Петербург 1884, 95.

нични догмат и за Цркву ове земље. Заправо Кипријан додаје у руски Синодик Православља главе из грчког Синодика које иду у прилог исихазму,<sup>62</sup> и, у исто време, поводећи се примером свога пријатеља патријарха Трновскога Евтимија, уводи такође литургијске реформе свога учитеља и пријатеља, патријарха Филотеја.<sup>63</sup> Русија је земља у којој је мистика исихаста, чије семе је засејано у поменутом добу, доживела такав процват да трагове њеног развоја можемо пратити све до праскозорја XX века.<sup>64</sup>

Изнели смо кратак преглед о стању исихастичког покрета у православном свету у последњим деценијама XIV. века. До данас сувише је наглашаван мистички и догматски аспект исихастичког покрета. Тачно је да сама суштина исихазма има мистичко обележје и да је његов мистицизам чврсто заснован на православном догмату. Међутим, исихазам, као покрет, има исто тако и један други аспект исто тако важан, а то је његов утицај на друштвени живот и његова посебна црквена политика. Исихасти, оправдани на саборима године 1347 и 1351. осећали су се као победници и чинили су све како би извукли користи из чињенице што је њихово учење добило и званично признање. Њихов главни циљ у административној области је заузимање главних положаја у црквеној хијерархији од стране великодостојника исихаста. Ова победа исихаста није ограничена на једну земљу. Она је попримила свеправославно обележје, јер у словенским земљама и у Румунији видимо, осим зрачења византијских исихастичких идеја, и устоличење на владичанским и патријарашким престолима споменутих личности које су најватреније присталице овог покрета.

Поновни долазак на Цариградски патријарашки престо Филотеја Коккинос-а, означава нови полет у напредовању исихаста у црквеној јерархији. Изгледа да је Филотеј први исихастички патријарх који је започео политику свеправославног исихазма. За њега је иси-

---

<sup>62</sup> Павлов Памјатники, 235, 239-242. Цф. К. Николскиј, Анафематсвовање совершаемое в первују недељу великог поста, С. — Петербург 1879, 21-24. 149-154; Ф. Успенскиј, Очерки по истории византијског образованности С. — Петербург 1881, 111-114; И. Снегирев, „Недеља православља или Соборное Воскресение в Москве” у Православније обозрение, 1865, фебруар, 64-71. и Тахиаос Епидрасеис ту Исихазму.

<sup>63</sup> Мансветов, „О трудах митрополита Киприана,, у Прибавленија, II, (1882) 160-196

<sup>64</sup> Почевши од XIV века односи Русије са Св. Гором се обнављају. О овим односима и продирању византијског утицаја у Русији, непосредно из Св. Горе, или преко словенских земаља, видети А. В. Горскиј, „О сношенијах Русскои Церкви со свјатогорским обитељами до XVII столетија”, Прибавленија к изд. твор. свјат. отцов VI (1848) 129-168; Д. С. Лихачев, „Некоторые задачи изучения второго јужнославјанско влијанија в России” (VI Международнј сјѣзд славистов. Доклади), Москва, 1958, Мошин, „О периодизацији”, 97-106 Дујчев, „Центри византијско-славјанског сотрудничества”, 107-129 Ј. Иванов, Балгарското книжевно влијаније в Русија при митрополит Кипријан (1375-1406) у Известија на Института за Балгарска литература VI (1958) 26-65; Н. К. Голејзовскиј „Исихазам и русскаја живопис XIV-XVвв. у Византијскиј Временик XXIX (1968) 176-210.

За изучавање поменутог утицаја од великог су значаја дела Д. С. Лихачова, Поетикадревне-русској литератури. Ленинград 1967, и Человек в литературе древней Руси (ново издање), Москва, 1970.



хазам покрет који не зна за границе и етничке меће, идеологија која греба да влада у свакој православној цркви. Пошто су исихасти једном заузели архиепископске престоле аутокефалних цркава, исихазам као покрет великих ревнитеља за Православље, постаје заједничка спона која ће допринети да везе између Цркава постану још чвршће. Ова Филотејева политика јасно се огледа у односима са словенским земљама.

На крају можемо рећи да у последњим деценијама XIV века исихазам постаје омиљена идеологија и духовна дисциплина чије благодети за православне земље Балкана и Русије још нису довољно оцењене у њиховим правим размерама.